

Historie en verbeelding in De Leeuw van Vlaanderen (1838) van Hendrik Conscience

Diederik Tamse

‘Waarom viert de Vlaamse Gemeenschap feest op 11 juli, eert het Vlaamse volkslied een fiere leeuw en siert hetzelfde dier de Vlaamse vlag? Het gaat allemaal terug op het succes van één boek: De Leeuw van Vlaenderen van Hendrik Conscience.’

(Canon van Vlaanderen, 2019)

Titel: Historie en verbeelding in 'De Leeuw van Vlaanderen' (1838)

Schrijver: Diederik Tamse

Genre: Geschreven documentaire

Eerste druk: 2026

Omslag: eigen ontwerp

Druk: Pumbo BV

ISBN: 9789082997330

NUR: 402

INHOUD

Voorwoord.....	7
I DE SCHRIJVER EN DE ONTSTAANSTIJD	9
Inleiding	11
Na de Omwenteling (1830)	14
Paradoxen.....	17
Het Wonderjaer	23
Lof en laster	25
De jonge jaren	32
Pieken en dalen	34
Te ouderwets.....	38
Inspiratie.....	44
Keus van bronnen.....	47
Werkwijze	48
Visie op historische roman	51
II HET ROMANVERHAAL.....	55
Samenvatting van het romanverhaal	57
III KRONIEKEN EN JAARBOEKEN	73
Voetnoten.....	75
De Excellente Cronike	79
De Jaerboecken van de stad Brugge (1735)	96
Spiegel Historiae (1316).....	103
Notice sùr la bataille (19 ^e eeuw).....	108
IV DE VLAAMSE OPSTAND	115
Voorgeschiedenis	117
Opstand in Vlaanderen	130
Feodaal en sociaal conflict.....	132
Het avontuur van de liebaards	135
De Guldensporenslag (11 juli 1302).....	147

IV HISTORIE EN VERBEELDING	151
Aentekeningen	153
3 Episoden	159
Verbeelding van de slag bij Kortrijk	166
Verbeelding van het historisch vervolg	172
Personen en personages	175
Karaktertekening	178
Pieter de Coninck.....	185
Jan Breidel	190
Simpoel	195
Johanna van Navarra	197
Filips IV de Schone	200
Robrecht III van Vlaanderen	203
Graaf Gwijde	208
Willem van Gulik.....	212
Fantasie	214
Beeldspraak	220
De leeuwenbeeldspraak en de idee	224
Slot en conclusie	231
 V EPILOOG	 239
‘Historisch vervolg’ (1302-1305).....	240
Eindnoten	253

Voorwoord

Toen ik mijn afstudeerscriptie over dit onderwerp schreef, in 1984, was de tekstverwerker nog niet gangbaar en het internet weliswaar ‘uitgevonden’, maar niet toegankelijk voor alledaags gebruik, laat staan dat er de bijna onbeperkte hoeveelheid informatie te vinden zou zijn die er nu te vinden is. Mijn literatuuronderzoek naar ‘het samenspel van historie en verbeelding in *De Leeuw van Vlaanderen* van Hendrik Conscience (1838)’ vond destijds dan ook plaats op de ouderwetse manier, in bibliotheken. Oude middeleeuwse boeken waren te raadplegen onder toezicht van een suppoost, zonder deze te mogen meenemen natuurlijk. Tegenwoordig zijn deze oude boeken op het internet in te zien via de Digitale Bibliotheek der Nederlandse Letteren. Dat geldt bijvoorbeeld voor de eerste druk van *De Leeuw van Vlaanderen* uit 1838, maar ook voor de oude kostbare middeleeuwse kronieken. Daarnaast wijst het internet nu de weg naar publicaties die er destijds, toen ik afstudeerde, nog niet waren, zoals het uitvoerige artikel van Els Strobbe (*‘De Leeuw op los zand’*) en het boek van Lisa Demets (*‘Breydel’*, over de mythetvorming rond een van de historische personages uit Conscience’s boek) en niet te vergeten de monumentale biografie over Hendrik Conscience, *‘Voor moedertaal en vaderland’* (2021), geschreven door Johan Vanhecke. In het laatste boek vond ik antwoorden op mijn vragen over de persoon van de schrijver, zijn leven en denken. Het boek van Emiel Willekens, *Profiel van Hendrik Conscience*, was er eerder al. Met de nieuwe informatie erbij kwam ik al doende op het idee om mijn scriptie opnieuw te bewerken en aan te vullen.

De complexe episode uit de Vlaamse geschiedenis die Hendrik Conscience verbeeldt in zijn *Leeuw van Vlaanderen*, prikkelde me daarbij tot het vinden van antwoorden op vragen die ik me destijds nog niet had gesteld, niet alleen vragen over de wisselwerking tussen overgeleverde historie en fantasie, maar ook over de echte geschiedenis en de hoofdrolspelers en de verhouding tussen

historie en verbeelding in de historische bronnen. Hoe is de Vlaamse Opstand in het echt gegaan en waarin wijkt de echte versie van de geschiedenis af? Hiervoor raadpleegde ik standaardwerken over het onderwerp van specialisten als Delfos en Verbruggen. Het verbluffend gedetailleerde werk van professor Delfos, *'Het avontuur van de liebaards'*, dateert al uit 1951 en bleek alleen nog via antiekboekwinkels verkrijgbaar, waarvan één toevallig in mijn thuisstad. Het standaardwerk van J.F. Verbruggen, geschreven samen met Rolf Falter, *'1302, Opstand in Vlaanderen'*, dateert ook uit de vorige eeuw, maar is nog gewoon verkrijgbaar. Ook het boek van Edward de Maesschalk, *De graven van Vlaanderen*, bevat relevante informatie.

Zo is deze nieuwe bewerking van mijn scriptie ontstaan, deze keer ook met aandacht voor de ontstaanstijd van deze historische roman, voor de schrijver zelf en vooral voor de echte geschiedenis van de Vlaamse Opstand.

Diederik Tamse

© 1984 literatuuronderzoek

© 2026 nieuwe bewerking

I

De schrijver en de ontstaanstijd

Portret van de jonge Hendrik Conscience in de ontstaanstijd van '*De Leeuw*', door Xavier de Cock (1838). Bron: Letterenhuis, Antwerpen.

Inleiding

De historische roman *De Leeuw van Vlaanderen* van Hendrik Conscience, verschenen in 1838, genoot relatief snel een grote populariteit bij het Vlaamse lezerspubliek. De eerste druk bestond uit ‘slechts’ 500 exemplaren, waarmee hij nog niet op slag beroemd was, maar vanaf de derde druk, tien jaar later, brak het boek door.

De slagzin ‘Hij leerde zijn volk lezen’, waarmee letterkundigen het cultuur-historische belang van zijn werk aangevenⁱ, zegt veel over de belangstelling die de negentiende-eeuwse Vlaamse lezer voor zijn werk had. *De Leeuw van Vlaanderen* was een van zijn eerste werken (hij was 26 jaren jong). Hij zou in totaal 56 romans schrijven, 25 korte verhalen en vele redevoeringen. En hoewel hij nog meer historische romans schreef waarin een episode uit de Vlaamse geschiedenis wordt uitgebeeld – *Jacob van Artevelde* (1849), *De Boerenkrijg* (1853) of *De Kerels van Vlaanderen* (1871) – is *De Leeuw van Vlaanderen* toch altijd beschouwd als het hoofdwerk van de schrijver. ‘De Leeuw overstraalt achteraf zijn heel oeuvre en zijn hele existentie’, vindt letterkundige Emile Willekensⁱⁱ. Het is mede zijn ‘beroemdste’ boek geworden vanwege de impact die het had, het hoeft niet per se het beste te zijn: de jonge schrijver zou zijn stijl blijven ontwikkelen. Latere romans zijn weer anders, subtieler geschreven, zoals ‘*De Loteling*’, dat sommige kenners beter vinden. Johan Vanhecke is van mening dat een werk als ‘*Moederliefde*’ (1861) ook in onze tijd boeiend en leesbaar is, ondanks de wat melodramatische titel. Het zou ook heel geschikt zijn voor verfilming, vindt hij. En zo zijn er meer.

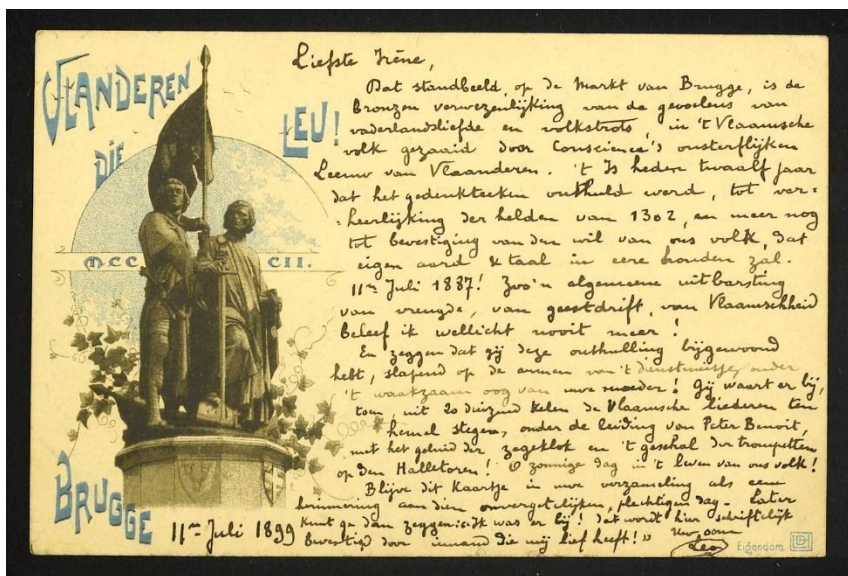
In 1938 werd stilgestaan bij de honderdste verjaardag van het boek ‘*De Leeuw van Vlaanderen*’. Ter gelegenheid daarvan schreef Gerard Schmook zijn verhandeling over het ontstaan van het boek (‘*De genesis van De Leeuw van Vlaanderen*’, 1938). Weer een halve eeuw later, in 1983, werd stilgestaan bij de sterfdag van de schrijver. In het Archief en Museum van het Vlaamse Cultuurleven te Antwerpen (dat sinds 2002 het ‘Letterenhuis’ heet) werd een tentoonstelling georganiseerd, gewijd aan de schrijver. Tegelijk werden er nieuwe

studies gepubliceerd: *‘Hendrik Conscience en zijn tijd, kroniek van Conscience’s leven’*, en *‘Hij leerde zijn volk lezen’*, *profiel van Hendrik Conscience*, alle twee van Emiel Willekensⁱⁱⁱ. Walter Gobbers schreef een artikel over *De Leeuw van Vlaanderen*^{iv} waarin hij het werk een ‘nationaal epos’ noemt, een betiteling die gangbaar werd.

De negentiende-eeuwse lezer kon zich laten meeslepen door het verhaal en het schilderachtige proza, terwijl de hedendaagse lezer het boek misschien als een curiositeit bekijkt, vanwege het ouderwetse en vaak bombastische taalgebruik. Maar de roman is ook in recente tijden nog uitgegeven, zij het soms in een verkorte of licht bewerkte versie. Er zullen weinig Vlamingen zijn die het werk niet kennen of er zelfs nog nooit van gehoord hebben. Daarvoor is het een te belangrijk fenomeen in de Vlaamse literatuur- en cultuurgeschiedenis geweest. Bovendien houden de namen van straten en kroegen in o.a. Antwerpen de herinnering levend. Het Jan Breydelstadion in Brugge is genoemd naar een van de personages uit de roman, een naam die zonder deze roman waarschijnlijk niet zo bekend was geworden, simpelweg omdat hij in de oorspronkelijke (eigentijdse) historische kronieken terloops genoemd wordt, dus door historici niet zo snel naar voren gehaald zou worden. Jan Breydel prijkt samen met Pieter de Coninck, in de gedaante van een tweepersoonsstandbeeld, gemaakt door Paul de Vigne, sinds 1887 op de Grote Markt in Brugge. De Coninck was inderdaad een historische volksleider, ook al was deze Pieter er misschien niet op alle momenten bij die Conscience beschrijft - en trouwens op andere momenten weer wel die de schrijver overslaat (daarover straks meer). Jan Breydel was aanvoerder van de beenhouwers en kan actief zijn geweest als opstandeling vanaf 1301, zo stelt onder andere de historicus Verbruggen vast, dus ook al was hij niet zo belangrijk als in de roman voorgesteld wordt, hij is ook niet verzonnen als personage.^v

In 1984 is ook een film uitgebracht, getiteld *De Leeuw van Vlaanderen*, bewerkt ‘naar de roman van Hendrik Conscience’ onder regie van

Hugo Claus, een film die overigens naar de mening van recensenten niet zo goed was, en te veel een 'film voor jongens' - nu heeft De Leeuw van Vlaanderen, denk ik, ook wel iets van een jongensboek, geschikt voor lezers vanaf de tienerleeftijd. De feestdag van de Vlaamse gemeenschap, 11 juli, herinnert aan de slag bij Kortrijk. De vlag die dan wordt uitgehangen, met de zwarte leeuw op het gele veld (met rode nagels en tong, een niet onbelangrijk détail, waarover straks meer), verwijst naar het middeleeuwse wapen van de graaf van Vlaanderen, maar is ook mede door de invloed van Conscience en in zijn voetspoor flaminganten weer gaan wapperen als symbool voor het hele gebied dat nu Vlaanderen heet, ook wel het 'Vlaamse Gewest' genoemd. Het omvat nu ook Vlaams-Brabant en Vlaams-Limburg, gebieden die oorspronkelijk niet bij het graafschap Vlaanderen hoorden.

Prentbriefkaart uit 1899, geschreven op 11 juli, de feestdag van de Vlaamse gemeenschap, 12 jaar na de plaatsing van het beeld van De Coninck en Breydel op de Grote Markt in Brugge. Een oom, Léon, schrijft aan zijn nichtje Irène: 'Liefste Irène, Dat standbeeld op de Markt van Brugge is de bronzen verwezenlijking van de gevoelens van vaderlandsliefde en volkstrots, in 't Vlaams volk gegroeid door Conscience's onsterflijken Leeuw van Vlaanderen'. Bron: Stadsarchief Brugge.

Na de Omwenteling (1830)

Na de verklaring van onafhankelijkheid van België in 1830, de afscheiding van Nederland, heerste er een ‘romantisch-nationalistische euforie in het land’, zo omschrijft de historicus Jo Tollebeek de stemming in het land^{vi}. Die uitte zich onder andere in een herbeleving van het Belgische, dus het gezamenlijke Waalse en Vlaamse, verleden. De saamhorigheid werd versterkt door het zich afzetten tegen zowel de vijand Nederland onder Willem I, als de vijand Frankrijk van vijftien jaar eerder onder Napoleon. Er werden nationale geschiedenissen van België geschreven. De onderwerpen van deze geschiedwerken gingen over roemrijke gebeurtenissen en beroemde personen uit de *gezamenlijke* Belgische geschiedenis, met figuren als Godfried van Bouillon, keizer Karel V en de Bourgondische hertog Filips de Goede. Het doel was het besef van het gemeenschappelijke verleden te vergroten. Maar het was vooral de francofone elite en hogere burgerij die met deze liefhebberij bezig was, de gewone bevolking werd veel minder bereikt. De geschiedenisboeken, en trouwens alle boeken, werden namelijk in het Frans geschreven en uitgegeven. De overheid voerde een politiek van verfransing. De ongeletterdheid onder de gewone bevolking was groot, en dat was nog meer het geval onder de Vlaamse bevolking, waarvan zeker de helft niet kon lezen of schrijven. Het woord ‘Nederlands’ was in die tijd taboe, alleen in gebruik bij een groep ‘orangisten’, die de afscheiding van Nederland wilde terugdraaien. De Vlaamse taal werd aangeduid als ‘Nederduits’ (niet door Conscience overigens, die had het over Vlaams) om het verschil met het Nederlands te benadrukken, en dat terwijl het Nederlands en het Vlaams in feite dezelfde taal zijn. Later in de negentiende eeuw werd het Vlaams of Nederduits overigens toch weer als ‘Nederlands’ aangeduid, toen de spanningen geluwd waren.

Het beleid van de overheid was er in de ontstaanstijd van *De Leeuw* op gericht het Frans de dominante taal te laten zijn. Het ambtenarenapparaat werd verfranst, ook in het Nederlandstalige

Vlaanderen en in Brussel. Het Vlaams werd gezien als een verzameling van dialecten en zelfs als een minderwaardige taal. Tijdens de unie met Nederland (1815-1830) had de Nederlandse koning Willem I nog een krachtige taalpolitiek gevoerd die erop gericht was de Nederlandse taal te bevorderen. Dat deed hij onder andere door in de Nederlandstalige Vlaamse gewesten openbare scholen op te richten waarin in de eigen volkstaal onderwijs gegeven moest worden, dus in het Vlaams. Ook het bestuur en de rechtspraak moesten in de Vlaamse gebieden ‘vernederlandst’ worden. Hiertegen was verzet gekomen van de Franstalige elite, die de ‘minderwaardige’ Vlaamse taal ook wat vereenzelvigde met het al even ‘minderwaardige’ gewone boerenfolk. Het was een van de redenen waarom het tot een breuk kwam met Nederland. Andere redenen waren de autocratische regeerstijl van Willem I en de ondervertegenwoordiging in het bestuur van Zuid-Nederlanders. De katholieken in de zuidelijke provincies voelden zich daarbij ook nog eens achtergesteld – in het noorden domineerde het protestantisme - en de liberalen wilden een modernere staatsvorm. Franstalige separatisten wilden zich liever bij Frankrijk aansluiten, orangisten bij Nederland. Aan gevoelens van diepe onvrede dus geen gebrek. Later in de negentiende eeuw zouden er trouwens nog meer groepen bijkomen die zich achtergesteld voelden: arbeiders met hun klassenstrijd en vrouwen met hun strijd voor kiesrecht en gelijke rechten.

Er waren dus veel groepen die zich in die tijd tekortgedaan voelden en de Vlaamse gemeenschap had daar zeker goede redenen voor. Een tijdgenoot van Conscience, Domien Sleenckx, die ook schrijver en letterkundige zou worden, en die later flink met hem zou botsen, beschrijft zijn ervaringen op zijn middelbare school, het atheneum in Antwerpen^{vii}, ervaringen die al dateerden van voor de Afscheiding.

‘Het personeel bestond voor het meerendeel uit Waalsche en Fransche of Franschgezinde leeraars. Ook werd met de moedertaal der leerlingen bijna geene rekening gehouden.

(...) In de overige klassen was van het Vlaamsch geen spraak meer, dan om het te minachten en er mee te spotten, daar bijna al de leeraars, ofschoon er tusschen hen enkele Vlamingen, zelfs Antwerpenaars waren, vijanden van die taal, gedurig pogingen aanwendden, om ons te doen vergeten, dat wij zonen van Vlaamsche ouders waren.'

Deze politiek van achterstelling van het Vlaams leidde tot het ontstaan van de Vlaamse Beweging, en van die beweging werd Conscience een van de voortrekkers. Waar hij een podium kreeg, liet hij zijn mening horen. Conscience merkte dat hij kon spreken en impact had met zijn toespraken. Kort na het verschijnen van *De Leeuw van Vlaanderen* (1838) gaf de Belgische regering namens de koning (Leopold I) opdracht een *Vlaamstalige* geschiedenis van België te schrijven. De lezer mag raden wie deze opdracht kreeg: inderdaad, de schrijver van *De Leeuw van Vlaanderen*. Het was een opmerkelijke keuze, omdat de schrijver zich niet bepaald had geprofileerd als historicus en tot dan toe de historische stof in zijn (twee) romans behoorlijk had geromantiseerd. Nu deden veel geschiedkundigen dat in die tijd ook in hun geschiedenisboeken, de geschiedenis ietwat romantiseren en schrijven vanuit het standpunt van het eigen land. In de negentiende eeuw was de stand van de geschiedeniswetenschap blijkbaar dat de historische feiten best met enige verbeelding en enig chauvinisme mochten worden ingekleurd.

Paradoxen

Conscience was niet zozeer op zoek naar het verheerlijken van het gezamenlijke Belgische verleden als wel van het Vlaamse verleden. Hij zette zich af tegen de overheersing van het Frans, die er in zijn tijd was in vrijwel alle domeinen van de samenleving, het bestuur, de rechtspraak, het onderwijs en in publicaties. Alleen het Frans was erkend als officiële taal. Toen Conscience in 1837 zijn eerste roman, *In 't Wonderjaer*, in het Vlaams publiceerde, was dat 'zonder meer een politieke daad', zegt M. Janssens in zijn inleiding tot de uitgave van *De Leeuw van Vlaanderen* in 1996^{viii}. In *De Leeuw van Vlaanderen* (1838), een jaar na die eerste roman, maakte Conscience de Vlamingen bewust van hun achterstelling – politiek en cultureel - en moedigde hij hun zelfbewustzijn aan. Voor wie de boodschap van zijn verhaal nog niet duidelijk zou zijn, voegde hij een fel geformuleerde politieke boodschap toe in een voorwoord. En in de allerlaatste zin van het verhaal verwijst hij daar nog eens naar terug. Conscience werd met deze literaire aftrap niet alleen een gevestigd schrijver, maar ook een invloedrijke voortrekker van de Vlaamse beweging. En zijn boek had, in tegenstelling tot de Franstalige geschiedenisboeken, wél bereik onder de gewone bevolking, vooral de Vlaamse, die zo geïnteresseerd raakte in literatuur. 'Hij moet zijn volk intens geraakt hebben in een bepaalde gemoedslaag', schrijft M. Janssens in de inleiding op zijn editie^{ix}. De Vlamingen die konden lezen, lazen het, de ongeletterde Vlamingen werd het boek voorgelezen, zolang zij nog niet zelf konden lezen. Er werden ook toneelversies van het boek opgevoerd, die weer prikkelden tot belangstelling voor zijn boeken. Vandaar de spreuk: 'Hij leerde zijn volk lezen'. En er zouden in zijn latere leven nog veel toneelbewerkingen van andere romans komen, zodat ook het ongeletterde deel van het publiek zijn verhalen tot zich kon nemen.

Het lijkt een tegenstrijdigheid dat Conscience behalve fel Vlaamsgezind toch duidelijk ook pro-België, oftewel 'unionist' was. Hij vond het zeker mogelijk en wenselijk in één land samen te wonen

met de Waalse broeders en zusters, maar dan wel op voet van gelijkwaardigheid en zonder achterstelling. Deze achterstelling was er in zijn tijd duidelijk wel. Conscience vond deze in strijd met de liberale grondwet van België, de gelijke rechten voor iedereen. Dit is onder andere de visie van Kris Humbeeck in zijn podcast in de serie *De literaire canon* (2020). Maar ook de biografie van Johan Vanhecke, *Voor moedertaal en vaderland*, laat zien dat Conscience zijn hele leven voorstander van de unie bleef, dus van het gezamenlijke België onder één koning, hoe fanatiek hij tegelijk ook was in het bereiken van gelijke rechten voor de Vlamingen. Conscience was van huis uit koningsgezind en de koning was natuurlijk ook het symbool van het verenigde België. Deze koningsgezindheid en loyaliteit naar de unie bezorgden hem krediet bij de regering, die hem namens de koning zelf, Leopold I, de opdracht gaf voor het schrijven van de Vlaamstalige geschiedenis van België. Later zou hij nog vaker benoemingen en onderscheidingen van de koning krijgen. Deze koning, Leopold I, moet overigens niet worden verward met zijn opvolger Leopold II, die bekend is geworden als misdadiger in de periode na 1885, toen Congo door hem als zijn persoonlijke wingewest werd uitgebuit.

Het woord ‘unionist’ heeft nog een tweede betekenis en die stamt uit de tijd van voor de Afscheiding, namelijk het gezamenlijk optrekken van liberalen en katholieken in het streven naar onafhankelijkheid (van België). De onderlinge tegenstellingen moesten dit streven niet ondermijnen. Het woord ‘unionist’ in deze betekenis is ook van toepassing op Conscience, die zijn hele leven lang zowel gematigd liberaal als gematigd katholiek was. Zijn politieke standpunten waren niet gemakkelijk in een levensbeschouwelijk hokje te plaatsen. Hij was ‘bovenpartijdig’, maar dat betekende niet dat hij geen standpunten had. Uit zijn boeken blijkt dat hij tegen slavernij was, voor het recht op onderwijs en gelijke kansen voor iedereen, juist ook (expliciet) voor vrouwen. Veel van zijn romans beschrijven maatschappelijke ellende, zoals ‘*Wat eene moeder lijden kan*’ (1841). Zijn oplossing voor deze ellende leek allereerst liefdadigheid te zijn,

de katholieke oplossing. Hij zocht de oplossing in elk geval niet in de klassenstrijd. De personages die er in zijn verhalen slecht aan toe zijn, worden, behalve door hun eigen goede wil en voorbeeldige gedrag, door goedgunstigheid van de beter gesitueerde medemens uit hun miserie verlost, en zijn daarvoor vervolgens dankbaar. Conscience zag armoede als een verschijnsel dat zich nu eenmaal voordeed in de samenleving en een kans voor de rijken om hun weldadigheid te laten zien. De standen moeten samenwerken met respect voor de bestaande sociale verhoudingen, omdat de samenleving nu eenmaal zo in elkaar zit. In die zin was hij behoorlijk conservatief en een ‘steunpilaar van de gevestigde orde’, schrijft Willekens.^x In de tweede helft van zijn leven leek hij meer het sociaal-liberale gedachtegoed aan te hangen. Conscience beschreef in *Bavo en Lieveken* (1865) het gevaarlijke en troosteloze werk van arbeiders in een katoenfabriek, onder wie kinderen, die onder de weefgetouwen moesten kruipen om daar restjes katoen op te rapen. De boodschap sloot nu meer aan bij de liberale gedachte van de individuele ontplooiing, anders gezegd: het onderwijs, als het middel om aan de armoede te ontsnappen. Hij bepleitte de oprichting van degelijk middelbaar onderwijs voor meisjes, anders dan de katholieke scholen die meisjes alleen voorbereidden op huishoudelijke taken en het moederschap. Het onderwijs was volgens hem het beste middel tot emancipatie. Deze boodschap is af te leiden uit zijn werk. Een van de figuren uit *Bavo en Lieveken* is het personage Christina, die het zo verwoordt:

‘Wat ik wil is dat mijn kind een mens wordt en niet door onwetendheid en onmacht tot eeuwige slavernij veroordeeld blijft. Wil men de beschaving der werkende klas, dan moet men met een vrouw beginnen. Red de wereld uit de zedelijke verzinking door de vrouw, onderwijs voor de vrouw, opvoeding voor de vrouw, (...).’ (*Bavo en Lieveken*, 1862)

Conscience’s pleidooi voor onderwijs als het middel voor gelijke kansen lijkt daarmee verder te gaan dan alleen de slagzin ‘hij leerde zijn volk lezen’. Maar de schrijver Louis Paul Boon (zo vertelt

Willekens) vond dat de schrijver niet ver genoeg ging in het blootleggen van de werkelijke sociale verhoudingen en de harde werkelijkheid van de negentiende eeuw, zijn verhalen waren volgens hem te maatschappijbevestigend, maar dat is een verwijt dat Willekens onredelijk vindt, omdat bewustwording begint met het lezen over sociale misstanden, en ‘die eerste stap heeft Conscience in elk geval wel gezet, resoluut en met resultaat, want er was iets tot stand gekomen wat vroeger niet bestond: een lezend publiek’.^{xi}

Een paradox in Conscience’s visie op de taalstrijd is niet alleen dat hij als flamingant toch voor de unie van België was, maar ook dat hij tegelijk de verwantschap benadrukte van het Vlaamse volk met het Duitse. Daarmee leek hij zich af te zetten tegen het volksdeel van België dat kennelijk geen deel van die ‘germaanse stam’ was, namelijk het Waalse (Frans sprekende) deel, dat tot de ‘romaanse stam’ behoorde. Toch gingen deze twee tegenstrijdig lijkende visies in zijn geval samen, hij geloofde in de eenheid van België, maar anderzijds ook in de volkenkundige verwantschap van het Vlaamse volk en taal met andere ‘germaanse’ talen en volken, vooral het Duitse, en hij was daarin gedurende zijn leven consequent. Hij nam het vurig op voor België als geheel tegenover Nederland in de kwestie van de XXIV Artikelen (dat was de omstreden regeling van de afscheiding van Nederland). Dus op dat moment beschouwde hij de ‘twee volken’ van België als één geheel. Het filosoferen over verschillen tussen volken paste misschien meer in de denkbelden van de negentiende eeuw dan in onze, want in hoeverre is een (autochtone) Franstalige Waal echt te herkennen als lid van een ‘ander volk’ dan een (autochtone) Vlaming? En de vraag is dan al snel: welke denkbelden over andere volken spreken er eigenlijk in het algemeen uit de romans van Conscience. Kevin Absillis deed hier diepgaand onderzoek naar^{xii}, analyseerde al zijn boeken en de personages, en kwam tot de conclusie dat Conscience in zijn romans - via zijn personages en via zijn alter ego als alwetende verteller - het als regel opnam voor mensen die tot een verdrukte groep hoorden. Er is nergens in zijn romans sprake van een gedachte dat een ander volk minder zou zijn

dan het Vlaamse, en ook niet van wantrouwen naar vreemdelingen die hier niet zouden thuishoren, al zitten er wel stereotypen en paternalistische trekjes in zijn beschrijvingen. Ook het onderwerp 'slavernij' komt in een van zijn boeken voorbij, misschien mede geïnspireerd door de populariteit van het boek *'De Negerhut van Oom Ton'* (1852), dat overigens meer stereotypen bevat dan het boek van Conscience, vindt Absillis. In de roman *'Batavia'* (1858) van Conscience kiest een bevrijde slaafgemaakte voor het Nederlanderschap en hij vecht uit eigen keus mee aan de kant van de Nederlanders. Hij wordt als personage positief en zeker niet kleinerend beschreven, legt Absillis in zijn boek uit. Wat er dan toch op aan te merken zou zijn, is dat Conscience's beschrijving van deze donkere jongen wel wat stereotiep is.

De Vlaamse Beweging waarvan Conscience de voortrekker was, zou later, aan het eind van de negentiende eeuw, radicaliseren en Conscience met terugwerkende kracht tot boegbeeld maken. En in de twintigste eeuw uitte deze beweging anti-Belgische geluiden, waaraan Conscience part noch deel had gehad. Het is onmogelijk te zeggen wat hij van de Vlaamse wens tot afscheiding had gevonden als hij in die tijd of de onze had geleefd. Misschien was hij zelf ook radicaler geworden, misschien ook niet. Hij was in zijn eigen tijd weliswaar fel als het over de Vlaamse zaak ging, maar tegelijk gematigd in zijn politieke standpunten. 'Waarom moest net deze schrijver (in de beeldvorming, red.) uitgroeien tot de man die zijn volk leerde vreemdelingen te wantrouwen, terwijl zijn teksten alles bij elkaar opgeteld de omgekeerde aspiratie uitademen?', vraagt Kevin Absillis zich af.^{xiii} Conscience kon zich juist goed inleven in de onderdrukte medemens, omdat hij zelf te maken had met de denkbeelden van Franstalige opiniemakers die neerkeken op het Vlaams en Vlamingen, opiniemakers van wie enkelen durfden te beweren dat de verpaupering in Vlaanderen te maken had met de kenmerken van een primitief volk. De Vlaamse Beweging zag in hem een boegbeeld, maar vlak na zijn overlijden eisten zowel de liberalen als katholieken hem in hun 'in memoriams' op als iemand die eigenlijk

bij hun zuil hoorde. Dat zegt misschien ook iets over zijn vermogen de verbinding te zoeken.

De opdracht tot het schrijven van een Nederlandstalige geschiedenis van België, niet lang na het verschijnen van *De Leeuw*, is te zien als een eerste erkenning van een zekere gelijkwaardigheid van het Vlaams. Toch zouden de wetten die het Vlaams zouden erkennen als gelijkwaardige taal er pas veel later komen. Pas aan het eind van de negentiende eeuw regelden enkele wetten een bescheiden vernederlandsing van het rechtssysteem (1873), van het bestuur (1878) en het openbaar middelbaar onderwijs (1883). In 1898 bepaalde de Gelijkheidswet dat alle toekomstige wetten ook in het Nederlands moesten verschijnen en dat zij zo rechtsgeldige teksten werden, en dat was tot verontwaardiging van Franstalige Waalse groeperingen, waarvan nu een harde kern pleitte voor afscheiding. Ook Vlaamse groeperingen waren teleurgesteld, omdat zij de taalwetten ontoereikend vonden. Nederlandstalig hoger onderwijs kwam er bijvoorbeeld pas na de Eerste Wereldoorlog.

Het standbeeld van Breydel en De Coninck gefotografeerd in 1897, tien jaar na de plaatsing (Bron: Stadsarchief Brugge).